

CENTRALNY OKRĘG PRZEMYSŁOWY – 80 LECIE POWSTANIA

(COP) – okręg przemysłowy przemysłu ciężkiego o powierzchni 60.000 km² (44 powiaty) i zamieszkały przez 6 mln ludzi, budowany w 1936–1939 w południowo-centralnych dzielnicach Polski. Był jednym z największych przedsięwzięć ekonomicznych II Rzeczypospolitej. Celem COP-u było zwiększenie ekonomicznego potencjału Polski, rozbudowa przemysłu ciężkiego i zbrojeniowego, a także zmniejszenie bezrobocia wywołanego skutkami wielkiego kryzysu. Zakłady COP zapewniły pracę na terenach dotkniętych największym bezrobociem, a budowa infrastruktury towarzyszącej podniosła poziom cywilizacyjny tych terenów. Na rozwój COP-u przeznaczono w latach 1937–1939 około 60% całości wydatków inwestycyjnych o łącznej wartości 1925 mln zł.

Eugeniusz Kwiatkowski – Wicepremier i Minister Skarbu

Budowę COP zainicjował wicepremier do spraw ekonomicznych i jednocześnie minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski, który rozpoczął działalność w trudnym okresie, gdy kryzys dopiero się kończył, wzrastało bezrobocie w miastach, a na wsiach wciąż panowała bardzo trudna sytuacja. Powoli wzrastała produkcja przemysłowa, której jednak poziom daleki był od tego sprzed kryzysu, ze względu na niską siłę nabywczą wsi.

Kwiatkowski uznał, że najlepszym wyjściem będzie zwiększenie zatrudnienia w przemyśle, gdyż nie było realnych szans na szybkie zmiany w strukturze agrarnej. Zgodnie z panującymi poglądami ekonomicznymi zapoczątkowanymi przez amerykański New Deal starano się skupić na rozwoju wytwórczości w tych gałęziach przemysłu, które nie przyczyniały się do

powstawania dóbr konsumpcyjnych. Dlatego położono nacisk na rozbudowę infrastruktury. W tym celu minister skarbu wraz z Pawłem Kosieradzkim i Władysławem Kosieradzkim opracował czteroletni plan inwestycyjny, obejmujący okres 1 lipca 1936 – 30 czerwca 1940. W pierwszej wersji inwestycje miały być prowadzone w całym kraju, ale ze względu na ograniczone środki i nikłe korzyści z rozproszonych inwestycji zdecydowano się na modyfikację planu. Kwiatkowski zaproponował koncentrację zabiegów w tzw. trójkącie bezpieczeństwa na południu Polski. Swoje zdanie wyraził w przemówieniu sejmowym 5 lutego 1937 roku, podczas którego wystąpił też z wnioskiem o powiększenie przeznaczonego na ten cel kapitału do 2400 mln zł, na co uzyskał zgodę. Tak ostatecznie narodziła się idea COP-u.

Inwestycje w tzw. COP były kontynuacją planów władz wojskowych realizowanych w rejonie bezpieczeństwa od roku 1922. Władysław Kosieradzki, prawdopodobnie z inspiracji E. Kwiatkowskiego, słał memoriały do Ministerstwa Spraw Wojskowych, które opublikował w 1937 r. w postaci broszury pt. „Centralny Okręg Przemysłowy”. II wiceminister spraw wojskowych gen. Aleksander Litwinowicz w planach inwestycji zbrojeniowych nie brał pod uwagę pomysłów Kosieradzkiego, a wszelkie decyzje w tym zakresie podejmowały władze wojskowe, starając się ignorować stanowisko Kwiatkowskiego jako ministra skarbu i próbując sprowadzić go do roli dostawcy środków finansowych na rozbudowę przemysłu w rejonie bezpieczeństwa. Memoriały Kosieradzkiego były więc próbą wysondowania planów MSWojsk. i Sztabu Generalnego w sprawach zamiarów inwestycyjnych wojska, o których Kwiatkowski był powierzchownie informowany. Dla uzyskania efektów propagandowych Kwiatkowski wynajął publicystę Melchiora Wańkowicza, który wywiązał się z powierzonego zadania, przyczyniając się do stworzenia mitu COP, Kwiatkowskiego i – na dalszym planie – Kosieradzkiego, jako twórców COP.

Nazwa Centralny Okręg Przemysłowy zrodziła się w Biurze Planowania przy Gabinetie Ministra Skarbu. Zaproponowany obszar COP w całości obejmował rejon bezpieczeństwa, którego granice określało rozporządzenie o ulgach inwestycyjnych z 22 marca 1928 r. (Dz.U. nr 36 poz. 329). Władze wojskowe zaakceptowały propozycję dotyczącą użycia w ustawie o ulgach inwestycyjnych z kwietnia 1938 r. nazwy Centralny Okręg Przemysłowy (Dz.U. nr 26 poz. 224).

W celu przyciągnięcia kapitału prywatnego do lokowanych w COP przedsiębiorstw, przedsiębiorstwa te otrzymały zwolnienie z podatku obrotowego i samorządowego na okres 10 lat. Ponieważ preferencje te nie przyniosły oczekiwanych skutków, w kwietniu 1938 roku wprowadzono system potrąceń z podatku kwot zainwestowanych w COP. Tą samą ustawą rozszerzono także listę gałęzi przemysłu objętych preferencjami oraz doprecyzowano obszar COP do 44 powiatów.

Zamiar skoncentrowania w tym rejonie przemysłu zbrojeniowego narodził się w latach 1921–1922 ze względu na doświadczenia kręgów wojskowych z lat 1914–1920. Wtedy też pojawiła się nazwa „trójkąt bezpieczeństwa” na określenie terenu będącego poza zasięgiem lotnictwa niemieckiego i radzieckiego. W czasie realizacji projektu ta nazwa straciła na aktualności ze względu na znaczny wzrost zasięgu samolotów. Ponadto rejon ten charakteryzował się znacznym przeludnieniem agrarnym i bezrobociem, dlatego też inwestycja ta była szansą na rozwój tych terenów. Początkowo COP miał być zlokalizowany tylko w widłach Sanu i Wisły, a więc na terenach najbardziej oddalonych od granicy z Niemcami i ze Związkiem Radzieckim, a od południa osłoniętych łańcuchem Karpat. Potem jednak strefa COP została powiększona o przyległe tereny ówczesnych województw: kieleckiego, lubelskiego, lwowskiego i krakowskiego.

Centralny Okręg Przemysłowy obejmował swoim zasięgiem obszary obecnego województwa świętokrzyskiego, podkarpackiego, lubelskiego, małopolskiego oraz częściowo

mazowieckiego (Radom). Zgodnie z potrzebami obronności kraju plany zakładały budowę nowych bądź modernizację już istniejących zakładów przemysłu zbrojeniowego. Inwestycjom COP towarzyszyła rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej i energetycznej.

COP obejmował ponad 15% terytorium kraju zamieszkałe przez 18% ludności. Łącznie obszar ten liczył ok. 60 tys. km² i blisko 6 mln ludności (93 osoby na km²), z której ponad 80% stanowili mieszkańcy ubogich, przeludnionych wsi. W tym rejonie szczególnie widoczne było rozdrobnienie gospodarstw rolnych i wynikające z niego przeludnienie agrarne, a nadmiar siły roboczej (ukryte bezrobocie) szacowano tam na 400–700 tys. osób. Według szacunków rządowych największe zakłady miały zatrudnić 55.000 ludzi, średnie i drobne 36.000, rzemiosło 6.000, handel 10.000. COP obejmował swoim zasięgiem obszary województw: wschodnią część kieleckiego, wschodnią krakowskiego, zachodnią lubelskiego i zachodnią lwowskiego. Były to w większości nieużytki rolne, nieurodzajne i przeludnione gospodarstwa karłowate i małorolne niezapewniające utrzymania rolnikom (poza Lubelszczyzną). Ludność wiejska stanowiła tam blisko 83% populacji, a jedynie w powiatach kieleckim, koneckim i opatowskim zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle przekraczało 20%.

Podzielony był na trzy rejony o zróżnicowanej specyfice:

- A (kielecki) – surowcowy (14.000 km²),
- B (lubelski) – aprowizacyjny (15.000 km²),
- C (sandomierski) – właściwy rejon przemysłowy i baza energetyczna (ropa naftowa, gaz ziemny, elektrownie wodne) (30.000 km²).

Położenie COP na mapie II Rzeczypospolitej

Najważniejsza część okręgu położona była w widłach Wisły i Sanu z centrum w Sandomierzu. Rejon ten położony na granicy Polski A i B utożsamiany był właściwie z całym okręgiem ze względu na znaczną liczbę zakładów przemysłowych. W 1939 roku planowano

stworzenie tzw. „województwa COP” – województwa sandomierskiego, w którego granicach miały się znaleźć m.in. Kielce, Rzeszów i Radom.

Prace podjęto z dużym zaangażowaniem rozpoczynając budowę wielu obiektów jednocześnie. Inwestycjom COP towarzyszyła rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej i energetycznej. Energii dostarczać miały elektrownie wodne i ciepłone bazujące na dostępnych tu surowcach. W ramach 30-letniego programu powstać miało ponad trzydzieści różnorodnych obiektów - elektrowni i zbiorników retencyjnych. Do 1939 roku w stadium zaawansowanym były hydroelektrownie w Porąbce, Rożnowie na Dunajcu i Czchowie, kończono prace w Czorsztynie, Solinie i Myczkowcach. Inwestycje w Rożnowie dokończyli Niemcy, a wiele innych ukończono wiele lat po wojnie.

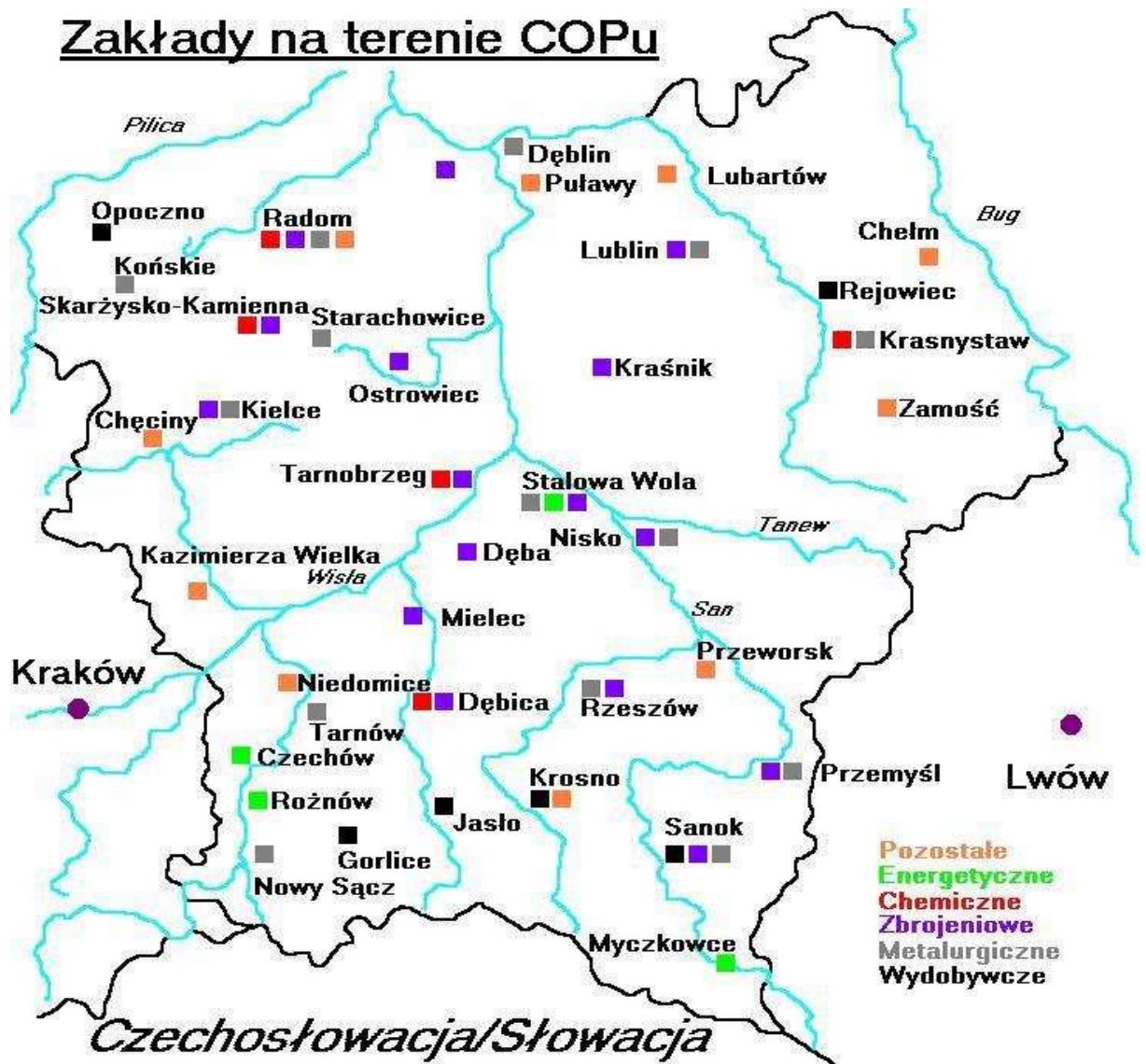
- Do 1938 roku wybudowano około 300 km gazociągu Gorlice-Jasło-Krosno-Ostrowiec, ale nie udało się doprowadzić go do Warszawy.
- Pod Rozwadowem powstały huta, zakłady zbrojeniowe – Zakłady Południowe – po wojnie znane jako KM Huta Stalowa Wola i nowe miasto, któremu nadano nazwę Stalowa Wola. W 1939 rozpoczęto tam produkcję m.in. haubic 100 mm, początkowo składanych z części wyprodukowanych w Starachowicach. 7 kwietnia 1939 zostało ostrzelane pierwsze działo na strzelnicy zakładowej. 14 czerwca 1939 w Stalowej Woli, w obecności prezydenta Mościckiego i wicepremiera Kwiatkowskiego odbyło się poświęcenie Zakładów Południowych;
- W Dębicy zbudowano fabrykę kauczuku syntetycznego oraz fabrykę opon (Fabryka Gum Jezdnych „Stomil”) na licencji szwajcarskiej, farb;
- W Mielcu – Państwowe Zakłady Lotnicze;
- W Rzeszowie – fabrykę obrabiarek i sprzętu artyleryjskiego (filia poznańskich Zakładów Cegielskiego – Zelmer) oraz fabrykę silników lotniczych Państwowych Zakładów Lotniczych (obecna WSK PZL Rzeszów);
- W Niedomicach pod Tarnowem – fabrykę celulozy do produkcji prochu;
- W Dębnie – Wytwórnię Amunicji Nr 3 (dzisiejszy Dezamet w Nowej Dębnie);
- W Nowej Sarzynie w 1937 r. rozpoczęto budowę Zakładów Chemicznych. Miały one produkować nitrozwiazki – zwłaszcza materiały wybuchowe. Rozruch mechaniczny nastąpił w 1939 r., ale nie zdążono uruchomić produkcji chemicznej przed rozpoczęciem II wojny światowej. Po wojnie produkcję wznowiono w 1954 r. Rozbudowano istniejące już zakłady zbrojeniowe i wytwórnię amunicji;
- W Lublinie Tatarach przygotowano budowę fabryki samochodów ciężarowych na licencji Chevroleta i zmodernizowano istniejącą fabrykę samolotów;
- W Starachowicach rozbudowano fabrykę broni;
- W Pionkach zmodernizowano Państwową Wytwórnię Prochu Pionki (powojenne zakłady i wytwórnia fonograficzna Pronit);
- W Radomiu rozbudowano Państwową Fabrykę Broni;
- W Tarnobrzegu (Mokrzyszowie) rozpoczęto budowę Zakładów Metalurgicznych.

Ośrodki przemysłowe

Województwo:

- kieleckie:
Bliżyn, Chęciny, Ćmielów, Kielce, Ostrowiec Świętokrzyski, Pionki, Radom, Sandomierz, Skarżysko-Kamienna, Starachowice
- lubelskie:
Jawidz, Krasnystaw, Kraśnik, Lublin, Rejowiec Fabryczny

- Iwowskie:
Jarosław, Krosno, Nisko, Nowa Dęba (Dęba), Nowa Sarzyna (Ruda łańcucka, Sarzyna), Przemysław, Rzeszów, Sanok, Stalowa Wola, Tarnobrzeg (Mokrzyszów)
- krakowskie:
Czchów, Dębica, Gorlice, Jasło, Krajowice, Mielec, Nowy Sącz, Pustków, Rożnów, Tarnów, (Mościce)

W ramach inwestycji w COP-ie w latach 1937-39 powstały m.in. Zakłady Południowe wraz z miastem Stalowa Wola, Fabryka Obrabiarek (jako filia Zakładów Cegielskiego z Poznania) oraz Wytwórnia Silników Nr 2 Państwowych Zakładów Lotniczych w Rzeszowie, Fabryka Gum Jezdnych w Dębicy, fabryki gumy, obrabiarek (produkująca m.in. broń) w Sanoku, Radomiu i Starachowicach, wytwórnie amunicji w Kraśniku, Jawidzu pod Lubartowem, Nowej Dębie (ówczesnej Dębie – Zakład Amunicji nr 3), Państwowe Zakłady Lotnicze w Mielcu. Rozpoczęto także budowę wielu elektrowni m.in. w Czorsztynie i Rożnowie na Dunajcu, w Porąbce na Sole, w Solinie, Myczkowcach i Łukawcu na Sanie. COP był dalej rozwijany w okresie PRL.

Najważniejszymi inwestycjami były hydroelektrownie w Porąbce na Sole i w Rożnowie na Dunajcu. Na terenie Puszczy Sandomierskiej powstały huta, zakłady zbrojeniowe i miasto, którym nadano nazwę Stalowa Wola. Produkowano tam m.in. haubice 100 mm. W Dębicy zbudowano fabrykę kauczuku syntetycznego, opon, farb; w Mielcu – Państwowe Zakłady Lotnicze; w Rzeszowie fabrykę obrabiarek i sprzętu artyleryjskiego (fila poznańskich Zakładów Cegielskiego – Zelmer) oraz fabrykę silników lotniczych Państwowych Zakładów Lotniczych (obecna WSK PZL Rzeszów); w Niedomicach pod Tarnowem – fabrykę celulozy do produkcji prochu. Rozbudowano istniejące już zakłady zbrojeniowe i wytwórnie amunicji. Wydatki na budowę COP pochłonęły ze środków państwowych i z Funduszu Obrony Narodowej sumę 2,4 mld zł. Na rozwój COP-u przeznaczano w latach 1937–1939 około 60% całości wydatków inwestycyjnych. Powstały inwestycje:

- Elektrownia Stalowa Wola
- Elektrownia Rożnów
- Elektrownia Porąbka-Żar
- Huta Stalowa Wola
- Elektrownia Czchów
- Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „PZL – Rzeszów”

Zakłady zbrojeniowe COP w niewielkim stopniu przyczyniły się do lepszego wyposażenia armii we wrześniu 1939, ponieważ pełne uruchomienie produkcji nowo wybudowanych zakładów miało nastąpić w roku 1941. Armia polska nie otrzymała prawie nic poza produkcją zakładów rozbudowywanych w Zagłębiu Staropolskim. Był to jednak najambitniejszy plan Polski międzywojennej i planu czteroletniego.

Budżet państwa nie był imponujący, a budowa COP-u pochłonęła większość środków na inwestycje, przez co w zasadzie nie rozbudowywano innych rejonów kraju. Kwiatkowskiemu zarzucano tworzenie swoistej „oazy szczęśliwości” i zaniedbywanie pozostałych terenów. COP zapewnił zatrudnienie dla 100 tys. osób, podczas gdy konieczne było około 400 tys. miejsc pracy. Równocześnie budowano osiedla miejskie dla pracowników z całą infrastrukturą.

WYKORZYSTANO: WIKIPEDIA